



PRILOGA 1 – Naravovarstvena izhodišča projekta LIFE TO GRASSLANDS

Naravovarstvena izhodišča za upravljanje suhih travišč na projektnih pod-območjih projekta LIFE TO GRASSLANDS: pod-območje KUM

Uvod:

Travišča so travnate površine, ki vključujejo travnike, pašnike, ekstenzivne sadovnjake, gozdne jase in z visokimi steblikami in/ali lesnimi vrstami zaraščajoče travnate površine. Največ travišč je nastalo od bronaste dobe do časa Rimljanov kot posledica krčenja gozda. V preteklosti so travišča tako v Evropi kot tudi v Sloveniji predstavljala večji delež površine kot danes. Zmanjšanje deleža njihovih površin v zadnjih desetletjih gre predvsem na račun postopnega zaraščanja travnikov v grmišča in gozd (naravna sukcesija, ki je posledica opuščanja rabe). Prav zaradi tega pojava za travišča uporabljamo izraz pol-naravna, saj je za njihov nastanek in vzdrževanje potreben človek. Vloga kmeta in njegova dejavnost (predvsem košnja in paša živine) je pri vzdrževanju travišč torej nepogrešljiva.

Travniki predstavljajo pomemben ekosistem in so eno najbolj pestrih in raznolikih območij z izredno biotsko pestrostjo: na kvadratnem metru travišča lahko najdemo tudi do 80 različnih rastlinskih in živalskih vrst (Hutchings in Stewart 2002). Prav zaradi zaraščanja in spreminjanja travišč v gozd na eni ter preveč intenzivnega izkoriščanja v kmetijske namene (prepogosta košnja, baliranje travne silaže, intenzivna paša in pretirano vnašanje hranil z gnojenjem) na drugi strani so danes travišča ena najbolj ogroženih življenjskih okolij z največjim upadanjem biotske raznovrstnosti. Po poročanju po Direktivi o habitatih v letu 2013 je bilo stanje suhih travišč v Sloveniji, katerih stanje želimo v projektu LIFE TO GRASSLANDS izboljšati, opredeljeno kot *slabo* oz. *neugodno*. Travišča, biotska pestrost, ki je vezana nanje in ekosistemske storitve, ki jih neposredno ali posredno koristimo tudi ljudje, danes terjajo aktivno zaščito in varovanje.

Projekt LIFE TO GRASSLANDS želi preko različnih aktivnosti prispevati k zaustavitvi izgube biotske pestrosti in okrepiti omrežje Natura 2000 projektnih območij (Haloze, Kum, Pohorje, Gorjanci-Radoha) preko aktivnega varovanja dveh habitatih tipov: 1.) pol-naravna suha travišča in grmiščne faze na karbonatnih tleh, ki so pomembna rastišča kukavičevk (HT 6210*) in 2.) vrstno bogata travišča s prevladujočim navadnim volkom na silikatnih tleh montanskem pasu (HT 6230*). Vsebina teh naravovarstvenih izhodišč vsebuje usmeritve, ki so navedene v evropskih smernicah za upravljanje s HT 6210* (Calaciura & Spinelli 2008). Prav tako smo pri pripravi vsebine upoštevali izkušnje nekaterih drugih LIFE projektov, ki so obravnavala varovanje HT 6210* in drugo objavljeno literaturo:

- ADAS – Management Guidelines for Grassland in Environmental Schemes, 2009;



- Life STIPA – Saving Transylvania important pastoral ecosystems, 2010-2013;
- Baltic environmental forum – Management of coastal habitats and grasslands, Life Nature Co-op, 2004;
- Life Restoration of dry grasslands in Denmark, 2010-2013;
- Burren Life – Farming for conservation in the Burren: Burren best practice guides, 2010;
- UK National ecosystem assessment Technical report – Chapter 6: Semi-natural grasslands, 2011;
- Life Xero grazing – Semi-natural dry-grassland conservation and restoration in Vallée de la Suse through grazing management, 2013-2018
- Life Herbages – Priority actions for grasslands and meadows in Lorraine and the southern Ardenne, 2013-2019
- Life Ricopri - Ripristino e conservazione delle praterie aride dell'Italia centro-meridionale, 2011-2015

Naravovarstvena izhodišča so pripravljena za vsako pod-območje posebej. Na podlagi terenskih ogledov, anketiranja kmetov o preteklem in sedanjem upravljanju travnišč ter poznavanju lokalnih značilnosti so v tem dokumentu nanizana priporočila in usmeritve za odstranjevanje prekomerne zarasti, vzpostavitev travne ruše in upravljanje travnišč preko paše in košnje. V pripravo dokumenta smo z izvedbo štirih delavnic, poleg kmetov, vključili tudi različne strokovnjake drugih organizacij, ki se ukvarjajo z ohranjanjem ali upravljanjem travnišč: Biotehniško fakulteto Univerze v Ljubljani (Oddelek za agronomijo), Fakulteto za naravoslovno matematične vede Univerze v Mariboru, Kmetijski inštitut Slovenije, Center za kartografijo favne in flore, Javni zavod Kozjanski regijski park, Slovenske državne gozdove, Zvezo društev rejcev drobnice Slovenije, Društvo rejcev drobnice Haloze. Preko priporočil in usmeritev teh Naravovarstvenih izhodišč želimo s projektom LIFE TO GRASSLANDS vzpostaviti dolgoročno upravljanje travnišč v projektnih pod-območjih na način, ki bi bil naravi prijazen in ne bi predstavljal bistvenih odmikov od uveljavljene kmetijske prakse.

Projektno pod-območje Kum je eno izmed štirih projektnih pod-območij. Tu želimo izboljšati stanje in zagotoviti dolgoročno in trajnostno upravljanje s pol-naravnimi suhimi travnišči in grmiščnimi fazami na karbonatnih tleh, ki so pomembna rastišča kukavičevk (HT 6210*) ter življenjski prostor številnim živalskim in rastlinskim vrstam. Če želimo ohraniti biotsko pestrost in ekosistemsko funkcijo travnišč je tako potrebno upoštevati prisotnost različnih vrst organizmov in prilagoditi načine upravljanja in vzdrževanja.

Pričujoča Naravovarstvena izhodišča so izdelek projekta LIFE TO GRASSLANDS in so namenjena upravljanju suhih travnišč s HT 6210* na projektnem pod-območju Kum. Upravljalca kmetijskih površin, ki s podpisom Sporazuma postane del tega projekta, ne odvezujejo upoštevanja zahtev navzkrižne skladnosti in pogojev v okviru operacij in zahtev ukrepa kmetijsko-okoljska-podnebna plačila iz Programa razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2014-2020 (ukrep KOPOP; PRP 2014-2020).



Naravovarstvena izhodišča za upravljanje suhih travišč se v nadaljevanju osredotočajo na površine brez HT 6210*, na površine kjer je HT 6210* v neugodnem stanju (zaradi zaraščanja ali preveč intenzivne paše) in take, kjer je HT 6210* v ugodnem stanju. Slednje predstavljajo naravovarstveno najvrednejše površine, ki bi jih s projektom LIFE TO GRASSLANDS kot take želeli ohraniti. Naravovarstveno stanje posameznih površin oz. parcel (brez HT 6210, s HT 6210 v neugodnem (preveč intenzivna paša, zaraščanje) ali ugodnem stanju) opredeli strokovna služba varstva narave.

1. Priporočila za vzpostavitev in upravljanje suhih travišč, kjer trenutno ni HT 6210*, naravne razmere pa omogočajo njegov nastanek ob ustrezni rabi

- Odstranjevanje zarasti:
 - Za odstranitev grmovne zarasti in steblikovja je poleg ročnega odstranjevanja primerno tudi strojno mulčenje. Drevesa naj se odstrani kot posek z ročno motorno žago. Dovoljena je tudi odstranitev zarasti s pomočjo pašne živine.
 - Pri ruvanju panjev dreves in grmov naj se teren izravna z izkopano zemljo. Zemljina z drugih površin naj se ne dovaža.
 - Priporočamo ohranjanje specifičnih struktur na traviščih, kot so dominantna drevesa, mejice, kamniti osamelci, manjše vodne prvine.
 - Odstranjevanje zarasti naj se izvaja med 1. avgustom in 1. marcem (skladno s 5. odstavkom 32. člena Zakona o divjadi in lovstvu in Navzkrižno skladnostjo). Upoštevati je potrebno tudi ekološke zahteve Natura 2000 vrst, ki so opredeljene kot kvalifikacijske v tem pod-območju (kmetu oz. upravljavcu travišča jih predstavi strokovna služba varstva narave).
- Vzpostavitev travne ruše:
 - Če je potrebno po odstranitvi zarasti na razgaljenih površinah na novo vzpostaviti ali okrepiti travno rušo, priporočamo dosejevanje z lokalnim avtohtonim in lokalnim senenim drobirjem iz ekstenzivno upravljanjih travnikov ali z ohranjevalnimi semenskimi mešanicami (vir: http://www.kis.si/f/docs/Prikazi_in_informacije/PI_288_OHRANJEVALNE_SEMEN_SKE_MESANICE.pdf). Na ta način bomo najlažje in najhitreje vzpostavili avtohtono travinje in se v večji meri izognili pojavu ali razrasti invazivnih tujerodnih vrst rastlin.
 - Sejanje senenega drobirja naj poteka jeseni, ko je manjša možnost izsušitve.
 - Po odstranitvi zarasti in setvi avtohtonega senenega drobirja se priporoča kratkotrajno teptanje tal s pašno živino z namenom izboljšanja stika semen s tlemi.



- Košnja in paša živine:
 - Izvaja naj se ekstenzivna/zmerna košnja in/ali paša (lahko tudi pred junijem). Ta usmeritev ne velja za travniške površine, kjer se izvaja operacija HAB (PRP 2015-2020).
 - Celoletna paša na isti površini ni primerna za vzpostavitev suhih travnišč.
 - Vsaj enkrat v obdobju treh let naj ostane površina travnišča nepopasena do 15. 6.
 - Priporoča se uporaba čredink. Ko je površina popasena, naj se živina prestavi na naslednjo čredinko. Obdobje nepašenosti na tej površini naj traja vsaj 4 - 8 tednov. Na travniku se ne smejo pojavljati gole zaplate zemlje, kot posledica preveč intenzivne paše.
 - Po končanem obdobju paše naj se po potrebi opravi čistilna košnja. Mulčenje pašnika je primerno, če se izvaja kot ukrep čistilne košnje.
 - V primeru želje po čim manj upravljanja z živino, predlagamo rejo oslov. Paša izključno konj, gojene divjadi v oborah in domačih prašičev naj se ne izvaja.
 - Živine na pašniku naj se dodatno ne krmi, z izjemo mineralno-vitaminskih dodatkov.
 - V primeru pojavljanja invazivnih in tujerodnih vrst rastlin naj se njihovo odstranjevanje izvaja že med pašo ali takoj po prenehanju paše.
 - V primeru razmočenosti tal se živino umakne s teh površin z namenom preprečitve pregaženosti in erozijskih procesov.
 - Dogovorno se ohranja naravovarstveno pomembne površine znotraj travnika/pašnika (kmetu oz. upravljavcu travnišča jih predstavi strokovna služba varstva narave).

Kot primeren način nadaljnjega upravljanja po vzpostavitvi suhih travnišč priporočamo menjavanje rabe na isti površini med posameznimi leti v daljšem časovnem obdobju (nekaj let): pašnik s čredinkami, travnik s pozno prvo košnjo, neraba površine ... Na ta način se v pokrajini vzpostavlja mozaičnost, ki omogoča prehajanje organizmov med primernimi zaplatami.



2. Priporočila za upravljanje suhih travišč s HT 6210* v neugodnem stanju kot posledica preveč intenzivne paše ali zaraščanja

- Odstranjevanje zarasti:
 - Za odstranitev grmovne zarasti in steblikovja je poleg ročnega odstranjevanja primerno tudi strojno mulčenje. Drevesa naj se odstrani kot posek z ročno motorno žago. Dovoljena je tudi odstranitev zarasti s pomočjo pašne živine.
 - Pri ruvanju panjev dreves in grmov naj se teren izravna z izkopano zemljo. Zemljina z drugih površin naj se ne dovaža.
 - Priporočamo ohranjanje specifičnih struktur na traviščih, kot so dominantna drevesa, mejice, kamniti osamelci, manjše vodne prvine.
 - Odstranjevanje zarasti naj se izvaja med 1. avgustom in 1. marcem (skladno s 5. odstavkom 32. člena Zakona o divjadi in lovstvu in Navzkrižno skladnostjo). Upoštevati je potrebno tudi ekološke zahteve Natura 2000 vrst, ki so opredeljene kot kvalifikacijske v tem pod-območju (kmetu oz. upravljavcu travišča jih predstavi strokovna služba varstva narave).
- Vzpostavitev travne ruše:
 - Če je potrebno po odstranitvi zarasti na razgaljenih površinah na novo vzpostaviti ali okrepiti travno rušo, priporočamo dosejevanje z lokalnim avtohtonim in lokalnim senenim drobirjem iz ekstenzivno upravljanih travnikov ali z ohranjevalnimi semenskimi mešanicami (vir: http://www.kis.si/f/docs/Prikazi_in_informacije/PI_288_OHRANJEVALNE_SEMEN_SKE_MESANICE.pdf). Na ta način bomo najlažje in najhitreje vzpostavili avtohtono travinje in se v večji meri izognili pojavi ali razrasti invazivnih tujerodnih vrst rastlin.
 - Sejanje senenega drobirja naj poteka jeseni, ko je manjša možnost izsušitve.
 - Po odstranitvi zarasti in setvi avtohtonega senenega drobirja se priporoča kratkotrajno teptanje tal s pašno živino z namenom izboljšanja stika semen s tlemi.
- Paša živine in košnja travnika:
 - Izvaja naj se ekstenzivna/zmerna košnja in/ali paša.
 - Paša ali košnja travnika naj se pričneta po 15.6.



- Pokošena trava naj se odstrani s travnika. Priporoča se, da se trava s travnika pospravi kot seno.
 - Celoletna paša na isti površini ni primerna za vzpostavitev suhih travnišč.
 - Priporoča se uporaba čredink. Ko je površina popasena, naj se živina prestavi na naslednjo čredinko. Obdobje nepopasenosti na tej površini naj traja vsaj 4 - 8 tednov. Na travniku se ne smejo pojavljati gole zaplate zemlje, kot posledica preveč intenzivne paše.
 - Po končanem obdobju paše naj se po potrebi opravi čistilna košnja. Mulčenje pašnika je primerno, če se izvaja kot ukrep čistilne košnje.
 - V primeru želje po čim manj upravljanja z živino, predlagamo rejo oslov. Paša izključno konj, gojene divjadi v oborah in domačih prašičev naj se ne izvaja.
 - Živine na pašniku naj se dodatno ne krmi, z izjemo mineralno-vitaminskih dodatkov.
 - V primeru pojavljanja invazivnih in tujerodnih vrst rastlin naj se njihovo odstranjevanje izvaja že med pašo ali takoj po prenehanju paše.
 - V primeru razmočenosti tal naj se živino umakne s teh površin z namenom preprečitve pregaženosti in erozijskih procesov.
 - Dogovorno se ohranja naravovarstveno pomembne površine znotraj travnika/pašnika (kmetu oz. upravljavcu travnišča jih predstavi strokovna služba varstva narave).
- Gnojenje:
 - Gnojenje površin z organskimi ali mineralnimi gnojili naj se ne izvaja, razen z uležanim¹ ali preperelim hlevskim gnojem v manjših količinah na 3 do 4 leta

¹ Uležan hlevski gnoj: gnoj, ki je skladiščen 2 meseca ločeno, ali 4 mesece ob mešanju s svežim. Vir: Uredba o spremembah in dopolnitvah Uredbe o varstvu voda pred onesnaževanjem z nitrati iz kmetijskih virov (UL, št. 22/2015).



3. Priporočila za upravljanje suhih travišč s HT 6210* v ugodnem stanju

Na podlagi pogovorov s kmeti ugotavljamo, da so najkvalitetnejši travniki z vidika ohranjanja visoke stopnje biotske pestrosti in zagotavljanja ekosistemskih storitev tisti, na katerih poleg košnje poteka še poletna in jesenska paša: kombinacija košnje in paše tradicionalne živine (govedo, ovce, koze) s primerno obtežbo in pašnim sistemom (čredinke). Priporočamo prvo košnjo po 15. juniju (oziroma ko trave odvržejo semena), ki ji lahko sledi paša živine ali pozna 2. košnja.

Poleg paše tradicionalnih živali so po literaturi za vzdrževanje suhih travišč primerni tudi osli (Zehm in sod. 2015).

Priporočamo ohranjanje specifičnih struktur na traviščih, kot so dominantna drevesa, mejice, kamniti osamelci, potoki, manjše vodne prvine itd. Pomen teh struktur za ohranjanje biotske pestrosti je lahko velik, saj se ob ali na njih vzpostavijo številni »mikrohabitati« s specifično vlažnostjo, senčenjem ali prisojnostjo, temperaturo, zavetrjem ...

3.1 Odstranjevanje prekomerne zarasti

- Grmičevje in drevesa naj se odstrani z ročno motorno žago. Posek naj se izvede čim bolj pri tleh, z namenom, da bo v naslednjem letu mogoča košnja travinja, s katero se bo preprečevalo tudi panjevsko razrast grmovnih in drevesnih vrst. Odstranjevanje zarasti naj ne poteka s težko kmetijsko mehanizacijo ali s pomočjo pašne živine.
- Odstranjevanje zarasti naj se izvaja med 1. avgustom in 1. marcem (skladno s 5. odstavkom 32. člena Zakona o divjadi in lovstvu in Navzkrižno skladnostjo). Upoštevati je potrebno tudi ekološke zahteve Natura 2000 vrst, ki so opredeljene kot kvalifikacijske v tem pod-območju (kmetu oz. upravljavcu travnika jih predstavi strokovna služba varstva narave).

3.2 Vzpostavitev travne ruše:

- Če je potrebno po odstranitvi zarasti na razgaljenih površinah na novo vzpostaviti ali okrepiti travno rušo, priporočamo dosejevanje z lokalnimi avtohtonim in lokalnim senenim drobirjem iz ekstenzivno upravljanjih travnikov oziroma z ohranjevalnimi semenskimi mešanicami (vir: http://www.kis.si/f/docs/Prikazi_in_informacije/PI_288_OHRANJEVALNE_SEMENSKESKE_MESANICE.pdf). Na ta način bomo najlažje in najhitreje vzpostavili avtohtono travinje in se v večji meri izognili pojavu ali razrasti invazivnih tujerodnih vrst rastlin.
- Sejanje senenega drobirja naj poteka jeseni, ko je manjša možnost izsušitve.



3.3 Upravljanje suhih travišč s HT 6210* v ugodnem stanju s košnjo, poletno in jesensko pašo

- Košnja in spravilo pokošene trave:
 - Košnja naj se izvaja vsaj 1 x letno.
 - Prva košnja naj se izvede po 15. 6. Druga košnja naj se opravi v avgustu ali kasneje.
 - Kosi naj se od enega roba travnika proti drugemu.
 - Pokošena trava naj se odstrani s travnika. Priporoča se, da se trava s travnika pospravi kot seno.
 - Travnika naj se ne mulči.
 - Travnika naj se ne požiga.
- Gnojenje:
 - Gnojenje površin z organskimi ali mineralnimi gnojili naj se ne izvaja, razen z uležanim² ali preperelim hlevskim gnojem v manjših količinah na 3 do 4 leta
- Ekstenzivna paša živine:
 - Poletna in jesenska ekstenzivna paša naj se izvaja le na travnikih, kjer je bila po 15. 6. predhodno pokošena trava.
 - Celoletna paša na isti površini ni primerna.
 - Ekstenzivna paša se izvaja v čredinkah. Živino se s posamezne čredinke prestavi na naslednjo, ko je predhodna popasena.
 - V primeru želje po čim manj upravljanja z živino, predlagamo rejo oslov. Paša izključno konj, gojenje divjadi v oborah in domačih prašičev naj se ne izvaja.
 - Živine na pašniku naj se dodatno ne krmi, z izjemo mineralno-vitaminskih dodatkov.
 - V primeru pojavljanja invazivnih in tujerodnih vrst rastlin naj se njihovo odstranjevanje izvaja že med pašo ali takoj po prenehanju paše.
 - V primeru razmočenosti tal se živino umakne s teh površin z namenom preprečitve pregaženosti in erozijskih procesov.

² Uležan hlevski gnoj: gnoj, ki je skladiščen 2 meseca ločeno, ali 4 mesece ob mešanju s svežim. Vir: Uredba o spremembah in dopolnitvah Uredbe o varstvu voda pred onesnaževanjem z nitrati iz kmetijskih virov (UL, št. 22/2015).



- Dogovorno se ohranja naravovarstveno pomembne površine znotraj travnika/pašnika (kmetu oz. upravljavcu travnišča jih predstavi strokovna služba varstva narave).

4. Vzpostavitev travnišč visokodebelnih sadovnjakov in upravljanje z njimi

- Gostota dreves naj ne presega 100 dreves/ha.
- V visokodebelne sadovnjake naj se sadi drevesa na bujnih podlagah, prvenstveno na sejancu in se jih vzgoji v visokodebelne vzgojne oblike.
- Sadi naj se avtohtone tradicionalne sorte sadnih dreves visokodebelnih sadovnjakov.
- Glede košnje/paše trave naj se upoštevajo Priporočila za upravljanje suhih travnišč glede na prisotnost HT 6210* in ugodno ali neugodno stanje le tega (1. ali 2. odstavek Naravovarstvenih izhodišč).
- Klasična FFS naj se uporablja izključno pri mladih drevesih do starosti 5 let. Pri starejših drevesih se po potrebi uporablja FFS, ki so dovoljena pri ekološki pridelavi.
- Zagotovi naj se ustrezna zaščita sadnega drevja pred divjadjo in pašno živino.
- Drevesa naj se vsaj občasno obrezuje, da se ohrani njihovo vitalnost.
- Redno naj se z dreves odstranjuje belo omelo.



5. Viri in literatura:

- A guide to farming for conservation in the Burren, Burrenlife best practice guide No.1, BurrenLIFE Project 2010, dosegljivo na:
http://ec.europa.eu/environment/life/project/Projects/index.cfm?fuseaction=home.showFile&rep=file&fil=BURREN_Guide_1.pdf
- Baltic environmental forum – Management of coastal habitats and grasslands, Life Nature Co-op, 2004, dosegljivo na:
http://bef.lv/fileadmin/media/Publikacijas_Daba/Backgr_paper_coastal-grass.pdf
- Calaciura, B., Spinelli, O., 2008. Management of Natura 2000 habitats. 6210 Semi-natural dry grasslands and scrubland facies on calcareous substrates (*Festuco-Brometalia*) (*important orchid sites), Technical report 2008 12/24, European commission, dosegljivo na:
http://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/management/habitats/pdf/6210_Seminal_dry_grasslands.pdf
- Davies, O., 2009. Management Guidelines for Grassland in Environmental Schemes, ADAS Dosegljivo na: http://beefandlamb.ahdb.org.uk/wp-content/uploads/2013/04/managementguidelinesforgrasslandinenvironmentalschemes_210710-final-report.pdf
- Galvanek, D., Janak, M., 2008. Management of Natura 2000 habitats. 6230* Species-rich *Nardus* grasslands. Technical report 2008 14/24, European Commission, dosegljivo na:
http://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/management/habitats/pdf/6230_Nardus_grasslands.pdf
- Grasslands, Ecological restoration in the Czech Republic, Nature Conservation Agency of the Czech Republic, Prague, 2012, dosegljivo na:
<http://chapter.ser.org/europe/files/2012/12/Ecological-Restoration-in-the-Czech-Republic1.pdf>
- Hutchings, M. J., Stewart, A., 2002. Calcareous grasslands. Handbook of ecological restoration, Volume 2: Restoration in practice, Cambridge, str. 419-440
- Life Herbages, 2013-2019. Priority actions for grasslands and meadows in Lorraine and the southern Ardenne, spletna stran projekta: <http://www.life-herbages.eu/index.php?id=2712>
- Life Restoration of dry grasslands in Denmark, 2010-2013; spletna stran Life projekta: http://ec.europa.eu/environment/life/project/Projects/index.cfm?fuseaction=search.dspPage&n_proj_id=2649
- Life STIPA, 2010-2013. Saving Transylvania important pastoral ecosystems. Publikacije projekta dosegljive na: <http://www.fundatia-adept.org/?content=publications>
- Life Xero grazing – Semi-natural dry-grassland conservation and restoration in Vallle Sussa through grazing management, 2013-2018
- Progetto RI.CO.PR.I, Ripristino e conservazione delle praterie aride dell'Italia centro-meridionale, Life09 NAT/IT/000118, Linee guida, Azione C5 – Applicazione dei piani di pascolamento, dosegljivo na:
http://www.pdc.minambiente.it/sites/default/files/progetti/ricopri_linee-guida-azione-c5.pdf



- Semi-natural grasslands, 2011. UK National ecosystem assesment Technical report , Chapter 6
- Sustainable grazing of Burren winterages, Burrenlife best practice guide No. 3, BurrenLIFE Project 2010, dosegljivo na:
http://ec.europa.eu/environment/life/project/Projects/index.cfm?fuseaction=home.showFile&rep=file&fil=BURREN_Guide_3.pdf
- Škornik, S., Ivajnšič, D., Špur N., Otopal J., Bakan, B., Paušič I., 2016. Popisi začetnega stanja ciljnih habitatnih tipov ter spremljanje vplivov projektnih aktivnosti na stanje ciljnih habitatnih tipov na projektnih pod-območjih Haloze, Pohorje, Kum, Gorjanci-Radoha za izvedbo projekta z naslovom: Ohranjanje in upravljanje suhih travšč v vzhodni Sloveniji, LIFE TO GRASSLANDS, LIFE Narava in biodiverziteteta, LIFE14 NAT/SI/000005. Popis začetnega stanja ciljnih habitatnih tipov (1.sklop). Končno poročilo. Fakulteta za naravoslovje in matematiko UM, Maribor.
- Štruc, S., 2012. Strokovne podlage za gospodarjenje z vrstno bogatimi travšč s prevladujočim navadnim volkom (*Nardus stricta*) na območju Pohorja (Akcijska 1.5), projekt ALPA, Sonaravno upravljanje planin na varovanih območjih, dosegljivo na: <http://www.projektalpa.si/o-projektu-alpa/projektne-rezultati>
- Uredba o spremembah in dopolnitvah Uredbe o varstvu voda pred onesnaževanjem z nitrati iz kmetijskih virov , UL RS, št. 22/2015, dosegljivo na: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/121121/#>
- Zehm, A., Folling, A., Reifenrath, R., 2015: Esel in der Landschaftspflege – Erfahrungen und Hinweise für die Beweidungspraxis. Anliegen Natur 37(1), 55-66, Laufen, dosegljivo na: http://www.anl.bayern.de/publikationen/anliegen/doc/an37109zehm_et_al_2015_eselbeweidung.pdf